

TEREBINTH

Tweede leven
voor bijzondere
baarhuisjes

Kriskras door
Zuid-Holland

Funeraire cultuur
in
Groot-Brittannië

JUNI 2006

Graven op internet: Bekende Dode Nederlanders

Een Bekende Nederlander (BN'er) wordt na zijn of haar dood een Bekende Dode Nederlander (BDN'er). Op de gelijknamige site zijn de laatste rustplaatsen van BDN'ers (van Gerrit Achterberg tot Jelle Zijlstra) te vinden. De initiatiefnemers willen 'dierbare Bekende Nederlanders herinneren, respect tonen voor wie zij waren en nimmer het cultureel erfgoed van hun laatste rustplaats verloren laten gaan, zoals helaas al in veel gevallen gebeurd is'. Van de overledenen, vooral afkomstig uit de showwereld, die zijn opgenomen in de database, staat keurig vermeld wanneer deze is overleden, waar begraven of gecremeerd (inclusief een foto van het graf of het crematorium). Stichting Altvoorde richt zich op het behoud van graven en de daarbij horende grafmonumenten van personen, die de geestelijke cultuur of de technische beschaving hebben bepaald. Ook Altvoorde heeft een lijst samengesteld (canon) van ongeveer honderd cultuurdragers (van de dichter Bertus Aafjes tot de natuurkundige Pieter Zeeman) waarvan de grafmonumenten nog bestaan. De stichting is spaarzaam met informatie over deze 'Grote Nederlanders' en over haar eigen werkzaamheden. Ook is niet duidelijk wanneer iemand opgenomen wordt in de lijst van cultuurdragers. Het zijn vooral schrijvers, wetenschappers, schilders en zeehelden. Dat Nederland slordig met de grafmonumenten van zijn erflaters omgaat is bekend. Zo werden de graven van Adriaensz. Bredero, Jan Luyken, Jan Sluijters en Anna Blaman onopgemerkt geruimd. Dankzij de inspanningen van Altvoorde is bijvoorbeeld de laatste rustplaats van de schilder Hendrik Willem Mesdag, de schepper van het Panorama van Mesdag, voor het nageslacht behouden. Slechts bij een enkele naam kan het grafmonument worden bekeken. Jammer dat Altvoorde niet wat meer werk heeft gemaakt van deze geslaagde projecten. Het blijft nu allemaal wel erg kaal op de site. Ook via Find a Grave: Netherlands zijn 96 records van beroemde grafmonumenten in Nederland te vinden. De lijst is zeer gevarieerd en bevat niet alleen Nederlandse kunstenaars, sporters, zeehelden, politici, oorlogshelden en ondernemers, maar ook Engelse 'beroemdheden'. Elk record bevat een korte biografie, een foto van het grafmonument en de locatie van het graf. Volgens Find a Grave is iedere overledene belangrijk, maar daarmee nog niet beroemd. Dat ben je pas als je buiten de lokale gemeenschap bekend bent.

Bartho Hendriksen, *b.w.hendriksen@planet.nl*

Links www.bekendedodenederlanders.nl
www.altvoorde.nl
www.findagrave.com

(advertenties)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Detail van foto voorpagina,
baarhuisje Genemuiden

Tweede leven voor bijzondere baarhuisjes in Woudrichem	20
Leon Bok geeft een overzicht van de redding van twee bijzondere baarhuisjes te Woudrichem. Hier werd een zeer zorgvuldige restauratie uitgevoerd om de gebouwtjes weer in hun oude glorie te herstellen.	
Verenigingsnieuws	22
Kriskras door Zuid-Holland	24
Een verslag van een tocht langs bijna alle dodenakkers in Zuid-Holland door Rita Hulsman.	
Publicaties	28
Excursies	30
Agenda	32

Mens & Plek

Even boven de stad Groningen bij het dorp Den Ham ligt op een verhoging in het landschap de borg Piloersma of ook wel Hamsterborg genaamd.

De borg is gebouwd in 1633 door ene Johan de Mepsche en in 1702 tot boerderij verbouwd, waartoe het gediend heeft tot 1997. Het is nu omgevormd tot een congrescentrum.

Thijs IJzerman heeft in één van de vertrekken met veel plezier gewoond ook al was het wat primitief en kon het er 's winters ijsig koud zijn. Het is een dierbare plek voor Thijs. Helaas moest hij er vertrekken omdat het een andere bestemming kreeg. De borg is goed gerestaureerd en het heeft een mooi erf. Om de tuin van de borg heen ligt, in een vierkant, een sloot als een slotgracht, waarlangs een schelpenpad loopt tussen rijen bomen. Vroeger stonden er grote iepen die geveld zijn door de iepziekte, nu staan er wisselende soorten zoals populieren, lindes, essen en een enkele iep. In de tuin staat nog een oude es aan de rand van de sloot. Er is een nieuwe boomgaard aangeplant met veel appels. Aan de achterkant van het huis ligt, heel comfortabel, een imposante omgewaaide eik. Eén van de zijtakken vormt nu de levendige kroon want de eigenlijke stam is grotendeels afgestorven, een deel van zijn wortelvoet steekt nog in de lucht. Dit is de plek waar een deel van de as van Thijs verstrooid zal worden als

de tijd daar is. Het is de historische en persoonlijke verbondenheid die deze plek zo bijzonder maakt. Niet ver er vandaan, in Fransum, via een asfaltweg die overgaat in een met puin verharde zandweg, ligt op een oude terp een kerkje uit de 13de eeuw. Het is gebouwd met, haast te grote, kloostermoppen en heeft een unieke, van baksteen gemetselde, preekstoel. Het is er tijdloos, omsloten door een eenvoudig, niet meer in gebruik zijnd, kerkhof. Bij uitstek een plek om je stof te laten rusten.

Zo'n vijf, zes jaar geleden is Thijs na een ontmoeting met Gerrit Zomer lid geworden van de Terebinth. Door zijn historische interesse was zijn belangstelling voor de wijze van aanleg van de begraafplaatsen; de informatie die grafstenen geven over de begraven families en hun onderlinge relatie, al vroeg aanwezig. Nu is hij onze penningmeester en probeert hij zoveel mogelijk deel te nemen aan excursies.

Voor hem géén graf, géén zand, géén gepolijste steen. Mede door zijn persoonlijke omstandigheden is het regelen van een graf en de zorg in de toekomst daarvoor, niet voor de hand liggend. Het idee om begraven te worden is niet prettig. De traditie van huis uit is cremieren. As, naamloos opgenomen door twee oude plekken in het dierbare Groningerland.

Bert Pierik

De Hamsterborg

Kerk te Fransum

Tweede leven voor bijzondere baarhuisjes in Woudrichem

Houten baarhuisjes zijn zo langzamerhand een zeldzaamheid aan het worden. Hoeveel er in Nederland nog bestaan, is niet bekend. De auteur van dit verhaal kent er enkele tientallen. Dubbele houten baarhuisjes zijn nog zeldzamer. Niet ver van de oude vesting van Woudrichem, op de gemeentelijke begraafplaats, staan er twee. Ze zijn bijzonder en daarom van rijkswege beschermd. De reden om in Woudrichem voor houten huisjes te kiezen, was niet ingegeven door zuinigheid, maar kwam voort uit de Kringenwet van 1853. Die wet was bedoeld om het schootsveld binnen een bepaalde afstand van een vesting vrij te houden van bebouwing. Alleen in sommige gevallen mocht met toestemming van de Minister van Oorlog gebouwd worden, maar dan wel in hout. Houten gebouwen konden in geval van gevaar snel afgebroken worden. Pas in 1955 werd de vesting Woudrichem opgeheven.

De begraafplaats waar de huisjes op staan, behoorde tot het begin van de jaren tachtig van de 20ste eeuw toe aan de Nederlands Hervormde Gemeente. Dit kerkgenootschap liet in 1874 deze begraafplaats aanleggen, maar het was de notaris Nicolaas Buijs van der Colff die de begraafplaats mogelijk maakte. Dankzij een erfenis, die hij naliet aan de Hervormde Gemeente, kon de grond aangekocht worden. Een gedenksteen met zijn naam erop is ingemetseld in een pilaar bij de ingang van de begraafplaats.

Oorspronkelijk moet het een kleine begraafplaats zijn geweest op een rechthoekig perceel met een middenpad met een ijzeren toegangshek met pijlpunten en granaatappels aan de straat. Enige meters na de ingang werden aan weerszijden van het grindpad de twee houten baarhuisjes gebouwd.

Aanleiding voor de baarhuisjes.

Op begraafplaatsen kwamen allerlei gebouwen en gebouwtjes voor. Poortgebouwen, doodgraverswoningen, directeurswoningen, drenkelinghuisjes, knekelhuisjes, ruimten voor koetsen en opslag en soms ook wachtruimten. Kleinere begraafplaatsen en kerkhoven moesten het vaak zonder doen. Dat veranderde rond 1870. Na een aantal cholera epidemieën werd in december 1872 de Wet tot voorziening tegen Besmettelijke Ziekten aangenomen. In deze wet

stond ondermeer dat binnen een jaar op elke begraafplaats een lokaal ingericht moest worden voor tijdelijke bewaring van overleden aan besmettelijke ziekten. Vanaf dat moment werden bestaande ruimten omgebouwd om ze geschikt te maken voor deze taak en meer nog werden er nieuwe gebouwtjes op begraafplaatsen en kerkhoven gebouwd. Die gebouwtjes waren vaak niet groter dan twee bij drie meter. Er pasten dan misschien twee of drie baren in. Zo ook die in 1874 op de begraafplaats in Woudrichem werden gebouwd. Oorspronkelijk zullen ze beide een verschillende functie hebben gehad, waarbij een voor de 'gewone' lijken en het andere voor het opbaren

van stoffelijke overschotten van hen die aan besmettelijke ziekten waren gestorven. In den lande zijn bijvoorbeeld ook in Aarlanderveen dubbele baarhuisjes te vinden, uit ongeveer dezelfde tijd. Deze zijn echter niet van hout.

Uiterlijk

De gebouwtjes in Woudrichem werden opgetrokken in hout op een bakstenen voet. Die was echter nauwelijks te zien. Het dak is voorzien van een overstek en windveren met makelaar¹. Op de daken liggen zogenaamde Oegstgeesterpannen, die vrij zeldzaam zijn. Op de nok liggen alternierende ornamenten van palmetten en rozetten. De zijkanten hebben geen openingen terwijl aan de achterzijde vlakke opgeklampte dubbele deuren werden aangebracht. De naar de weg gerichte gevel is rijk geornamenteerd. De paneeldeuren zijn voorzien van rechthoekige gietijzeren roosters met lelie-ornament. In het midden hiervan lofwerk met links een vrouwen- en rechts een mannenkopje. In het onderste paneel van de deuren bevindt zich ook lofwerk. De gevels werden verder omrand met een soort van afwerking met rozetten in elk veld. In de top centraal geplaatst een groot gietijzeren rozet van acht bladen rond het hart.

Na ingebruikname zullen de huisjes niet lang voor hun eigenlijke doel gebruikt zijn, omdat de aanleiding snel verdween. Cholera en andere besmettelijke ziekten werden voortvarend aangepakt en epidemieën werden steeds zeldzamer. Wellicht dat de huisjes tijdens de uitbraak van de Spaanse Griep in 1918-1919 voor hun doel gebruikt zijn. Verder werden de huisjes gebruikt in oorlogstijd, voor vreemdelingen en voor drenkelingen. Langzamerhand werd ook dat minder en de huisjes leenden zich goed voor het opbergen van allerlei gereedschap. Het lot van bijna alle baarhuisjes in Nederland! Het lot van de huisjes in Woudrichem leek in 1987 beslecht omdat er plannen waren om op de plaats van de huisjes een mortuarium te bouwen. Gelukkig gingen de plannen niet door en enkele jaren later werden de huisjes aangewezen als rijksmonument.

De huisjes gerestaureerd.

De huisjes werden al die jaren onderhouden door de gemeente maar de staat verslechterde steeds meer. Zonder dakgoten spatte het regenwater almaar tegen de onderste planken waardoor deze langzaam verrotten. In 2002 en 2003 werden plannen gemaakt voor de restauratie van de huisjes en maakte het Nederlands Adviesbureau Monumentenzorg een bestek op. De werkzaamheden zouden zoveel mogelijk uitgevoerd worden met behoud van materialen. Dat

betekende bijvoorbeeld dat staanders niet in zijn geheel vervangen werden, maar aangeheeld. Waar wel iets vervangen moest worden, gebeurde dat met dezelfde materialen. De gietijzeren ornamenten dienden eveneens behandeld te worden en voorzien van een verfje. Daarbij moest zoveel mogelijk getracht worden om de originele kleuren weer aan te brengen. Met de afkomende pannen moest heel voorzichtig omgegaan worden omdat deze Oegstgeesterpannen niet meer overal te vinden zijn. Gelukkig bleek later dat de aannemer Koninklijke Woudenberg nog dergelijke pannen op voorraad had. Bij de restauratie is gelijk ook een oplossing gevonden voor het probleem van het spatwater. Door om beide huisjes een diepe sleuf te graven en die te vullen met grind dat fungeert als een drainage, kan het opsprengen voorkomen worden en stroomt het water sneller weg. Daardoor zullen de planken direct boven het maaiveld droger blijven.

In de herfst van 2003 werd advies aangevraagd voor de vergunning tot restauratie bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Die adviseerde positief omdat duidelijk was dat de werkzaamheden met grote zorgvuldigheid zouden worden uitgevoerd conform de uitgangspunten van de monumentenzorg. In februari 2004 verleende de gemeente vergunning voor de werkzaamheden. In mei 2004

gaf het college van Burgemeester en Wethouders groen licht aan de plannen om in een van de huisjes een urnenruimte te realiseren. Dit idee werd een aantal jaren daarvoor geopperd door Wim Vlaanderen van vereniging De Terebinth. Het rechtse huisje zal na het gereed komen van de restauratie worden gebruikt om urnen bij te zetten.

Het architectenbureau dat de restauratieplannen ontwikkelde en begeleidde, heeft naast de restauratie ook een opzet gemaakt voor deze nieuwe functie. De urnenwand wordt echter niet door de aannemer gemaakt maar door leerlingen van het Da Vinci College in Gorinchem. Het werk is aanbesteed aan Koninklijke Woudenberg, terwijl de gemeente zelf de kosten voorfinancierde. Een verhoging van de grafrechtstarieven van 15% moet deels dekking bieden voor de forse investering.

Belang en waardering.

De restauratie van de baarhuisjes was een niet al te grote klus, maar wel van groot belang voor het behoud. De huisjes zijn van cultuurhistorische waarde als uiting van de funeraire cultuur in de late 19de eeuw. Verder zijn de huisjes van architectuurhistorisch belang wegens het materiaalgebruik en de esthetische kwaliteit van de detaillering. In samenhang met het oudste gedeelte van de begraafplaats is er sprake van een ensemblewaarde. Bovendien zijn de opzet en detaillering van de huisjes uitermate zeldzaam.

Door de huisjes weer een zinvolle functie te geven, zullen nog velen kunnen genieten van deze mooie staaltjes van lokale bouwnijverheid. Immers, baarhuisjes kennen in Nederland geen eigen typologie. Ze zijn vaak van dezelfde afmetingen, maar daarmee is ook alles wel gezegd. Elk baarhuisje is daardoor op zich uniek. Mede dankzij De Terebinth zullen de huisjes nog lang uniek blijven!

Leon Bok

*Restauratiewerkzaamheden
baarhuisjes Woudrichem*

Bestuursfuncties

Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
E-mail: keene@ciscn.nl
Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
E-mail: thijs.ijzerman@planet.nl
Secretaris: José Hageman, 0183-633381,
E-mail: jpp.hageman@planet.nl

De overige bestuursleden zijn:
Yt Stoker, 020-6851817, E-mail: y.stoker@planet.nl
Yt is ook lid van de BECO-RECO (begeleidings-
commissie regio coördinatoren) en binnen het bestuur als
eerste aanspreekbaar over aangelegenheden betreffende de
regio coördinatoren
Jan van Mierlo, 0294-271304. E-mail: j.mierlo@wxs.nl

Samenvattend verslag Algemene Vergadering 1 april 2006

Aanwezig waren 37 leden, 11 leden hebben zich afgemeld.
De voorzitter, Frank Keene, herdacht kort de vier leden,
die overleden zijn tussen 1 januari 2005 en 1 april 2006 en
de aanwezigen hebben een minuut stilte betracht. Onder
de overledenen waren twee ereleden van de vereniging:
Henk Mandersloot en Joop Hattinga Verschure. Ook
memoreerde de voorzitter dat op 31 maart 2006 de pen-
ningmeester, Thijs IJzerman, van de Nederlandse Genea-
logische Vereniging de zilveren erespeld heeft ontvangen.
De voorzitter was namens de Terebinth aanwezig op deze
feestelijke bijeenkomst.

De afhandeling van alle formele stukken verliep vlot. De
leden keurden de diverse verslagen goed, stemden in met
de financiële stukken en verleenden het bestuur decharge
voor het gevoerde financiële beleid 2005. Het advies van
de kascommissie om schriftelijk de mondeling gemaakte
afspraken met de auteurs van de Funeraire Reeks vast te
leggen, bespreekt het bestuur in zijn eerst volgende verga-
dering op 25 april.

De penningmeester, Thijs IJzerman, is herbenoemd en
twee nieuwe bestuursleden, Yt Stoker en Jan van Mierlo,
zijn benoemd. De vergadering nam met respect kennis van
het besluit van Hans Schuttevaer om te stoppen per 1 april
met het bestuurslidmaatschap.

De ingekomen brief van het lid de heer Van Middelkoop
over onder meer de wijze waarop bestuursleden zich
kandidaat kunnen stellen en de naar zijns inziens te korte
periode van een bestuurslidmaatschap (acht jaar), is bij
het onderwerp bestuursbenoemingen besproken. Meerdere
leden gaven te kennen dat hetgeen in onze statuten hier
over is vastgelegd en waar naar gehandeld wordt, niet
ongebruikelijk is: zowel het bestuur als leden zelf kunnen
kandidaten voordragen. Tijdens de vergadering gaf één lid
te kennen volgend jaar wel belangstelling te hebben voor
het bestuurslidmaatschap.

De aanwezige leden stemden ook in met de voorgestelde

statutenwijziging en wijziging van het Huishoudelijk
Reglement. Door dit laatste kan er weer een begeleidings-
commissie (BECO-RECO) komen van drie leden en wel
Wim Vlaanderen, Hans van Selm en Yt Stoker.

Voor het door hen verzette werk als BECO-RECO ontvin-
gen Leon Bok en Laura Fokkema een bescheiden bloemen-
hulde.

Het langstdurende discussiepunt was de situatie van de
afdeling Limburg aan de hand van de notitie van de pen-
ningmeester, waarin de voorgeschiedenis, de stand van
zaken en het bestuursstandpunt is opgenomen. Formeel
kan er volgens de statuten geen afdeling Limburg bestaan;
wel kan de 'afdeling' zich omvormen tot een stichting
en als stichting lid worden van de vereniging. Dit is het
bestuursstandpunt.

Guus Rüsing, regiocoördinator, bepleitte een nauwere
band tussen de vereniging en een op te richten stichting,
waarbij het bestuur de meerderheid van de leden zou moe-
ten benoemen, statuten goedkeuren en de stichting jaar-
lijks verantwoording zou moeten afleggen aan het bestuur
van de vereniging. Het belang van een juridische eenheid
(vereniging of stichting) voor mogelijk te verwerven
subsidie, is evident. Als echter het stichtingsbestuur geen
verantwoording aflegt aan het bestuur van de vereniging
, resten alleen juridische machtsmiddelen, die al gauw een
paar centen gaan kosten. De mening van de aanwezigen is
gepeild; aangezien een groot aantal leden zich van stem-
ming heeft onthouden, omdat ze de materie te ingewikkeld
vonden, zal het bestuur met Guus Rüsing verder praten
om te bezien wat de beste oplossing kan zijn.

Na een eenvoudige, maar smaakvolle lunch, volgde een
lezing met dia's uit met name het Groninger land van het
lid Reint Wobbles. Wim Vlaanderen had gezorgd voor het
dia apparaat.

Reint Wobbles is ook actief als secretaris van de Stichting
Oude Groninger Kerken, dat het blad Groninger Kerken
uitgeeft. Het januarinumnummer is gewijd aan de rijke Gro-
ninger kerkhofcultuur. Zeer de moeite waard om te lezen.

José Hageman, secretaris

Samenvattend verslag vergadering regiocoördinatoren 11 februari 2006

Samenvattend verslag van de vergadering van de regio-
coördinatoren 11 februari 2006 te Eindhoven bij Rindert
Brouwer en Jeanette Goudsmit.

De regiocoördinatoren (reco's) en hulpregiocoördinatoren
hebben van Laura Fokkema het uitgebreide verslag gehad.
Voor het blad wil ik volstaan met een samenvatting.

Op deze bijeenkomst hebben twee nieuwe (hulp) reco's
zich voorgesteld: Hester van der Hoorn als reco van regio
19 (Groot Rijnmond). Zij is de opvolger van de waarne-
mende reco Rita Hulsman. En Peter Faase als hulpreco
van Han Bleijenbergh, regio 20 (Zeeland).

Het belangrijkste onderwerp van de vergadering was, hoe we verder gaan met de begeleiding van de regiocoördinatoren. We hebben een tijd gehad dat er sprake was van een begeleidingscommissie van de regiocoördinatoren (BECO-RECO), bestaande uit meerdere personen en een tijd gehad dat er slechts één landelijke begeleider was.

Omdat we weer willen over gaan naar een commissie, diende het Huishoudelijk Reglement te worden gewijzigd. (Dit is op de Algemene Vergadering van 1 april gewijzigd, zodat het bestuur op de eerstvolgende bestuursvergadering op 25 april de leden van de BECO-RECO kan benoemen). Dit voorstel had van harte de instemming van de aanwezige reco's.

Omdat de reco's het belangrijk vinden, dat het bestuur kennis neemt van hetgeen de reco's na aan het hart ligt, vonden de reco's het jammer dat slechts één bestuurslid, in dit geval de secretaris, vanwege het verwachte ruimtegebrek, aanwezig mocht zijn. Uiteraard dient het bestuur vooral luisterend aanwezig te zijn. Ook vonden zij dat de aanwezigheid van de voormalige landelijke regiocoördinator, Leon Bok, gezien zijn kennis en bereidheid tot het geven van adviezen, op zijn plaats was geweest. Zij vinden het betreurenswaardig dat voor hem geen plek aanwezig was in 'de herberg van Rindert en Jeanette'.

Het belangrijkste van deze bijeenkomst is het volgende:

*De reco's willen twee maal per jaar bijeenkomen. En wel op een tijdstip dat de notulen van de bijeenkomst tijdig klaar kunnen zijn voor de inleverdatum van kopij voor het eerstvolgende nummer van het blad Terebinth.

*De bijeenkomsten moeten wat betreft de inhoud gaan over het uitwisselen van ervaringen van de reco's gekoppeld aan een bepaald thema. En het liefst nog 's middags een bezoek aan een begraafplaats om zo ter plekke te komen tot deskundigheidsbevordering.

*De organisatie en het dagthema moet voortkomen vanuit de BECO-RECO. Maar niets staat de reco's in de weg om zelf met ideeën voor thema's en locaties te komen en een gedeelte van de organisatie op zich te nemen. Alles onder eindverantwoordelijkheid van de BECO-RECO.

*Ook vinden de reco's het belangrijk dat het bestuur twee maal per jaar met de diverse interne gremia bijeenkomt, zoals de excursiecommissie, de buitenlandcoördinator, de redactie van het blad Terebinth en de BECO-RECO. Dit ter bevordering van de interne communicatie. Contacten met externen is een aangelegenheid van het bestuur. Het bestuur legt daarover verantwoording af aan de Algemene Vergadering.

*De reco's willen een voordracht kunnen doen aan het bestuur voor de benoeming van de BECO-RECO. Zij vinden het ook belangrijk dat er een lid van de BECO-RECO de bestuursvergaderingen bijwoont.

Tot slot: Twee van de drie 'beoogde' kandidaten van de BECO-RECO besloten na te denken of zij in de huidige constellatie wilden doorgaan. Hans van Selm heeft onmiddellijk te kennen gegeven te willen doorgaan. Overigens genieten zij alle drie het vertrouwen van de aanwezige reco's.

N.B. Enkele dagen na deze vergadering heeft Laura Fokkema te kennen gegeven, dat zij gezien hetgeen zich heeft voorgedaan, niet wil toetreden tot de BECO-RECO.

Wim Vlaanderen wilde wel doorgaan. Naar verwachting zal het bestuur op 25 april tot leden van de BECO-RECO benoemen Wim Vlaanderen, Hans van Selm en het op 1 april benoemde bestuurslid Yt Stoker.

José Hageman, secretaris

Nieuw bestuurslid Yt Brouwer stelt zich voor

Graag stel ik me voor als nieuw bestuurslid van de Terebinth. De leden die aanwezig waren bij de laatste ledenvergadering weten dat ik, tegelijk met Jan van Mierlo benoemd ben als 'vers' bestuurslid. Sinds mei 2005 heb ik overigens al 'op afstand' deelgenomen aan vergaderingen en heb ik, als aspirant-bestuurslid samen met de voorzitter een aantal interessante bijeenkomsten bezocht zoals de 1ste steenlegging van het Nederlands Uitvaartmuseum. Mijn naam is Yt Stoker en ik ben sinds 3 jaar lid van de vereniging. Ik woon al meer dan 25 jaar in Amsterdam en als we het over favoriete begraafplaatsen hebben, dan staat de Nieuwe Ooster bij mij zeer hoog genoteerd.

Ik vond het dan ook bijzonder dat ik via, via op het bestaan van de Terebinth werd geattendeerd en heb me meteen als lid aangemeld. Ik ben al heel lang geïnteresseerd in de vele uitingsvormen rond overlijden, begraven en cremieren.

Ook het behoudsaspekt en de keuzes die op dit gebied gemaakt moeten worden, hebben mijn belangstelling. In mijn vorige werkkkring speelde dit ook een belangrijke rol.

Ik werkte bij de Anne Frank Stichting voor de afdeling collectie. Elk museum heeft een dergelijke afdeling en deze is verantwoordelijk voor beheer, behoud en acquisitie van de museale collectie.

Verder was ik verantwoordelijk voor het project 'facsimilering van de dagboeken van Anne Frank'.

In het kort betekende dit dat van de dagboekgeschriften een kopie is gemaakt die (bijna) niet van de echte is te onderscheiden. Een belangrijke reden om dit te doen was het beter beschikbaar kunnen stellen van deze documenten uit het nationaal cultureel erfgoed.

De echte documenten zijn te kwetsbaar om 'zomaar' aan iedereen te kunnen laten zien. Een bijzonder en veelzijdig project met een prachtig eindresultaat.

Momenteel ben ik werkzaam in een totaal andere branche en wel als secretaresse bij een klein advocatenkantoor.

Ik hoop met mijn plaats in het bestuur van de Terebinth een steentje bij te kunnen dragen aan de vele activiteiten van de vereniging en tot slot hoop ik dat de toekomst er ook een is waarin vele nieuwe leden zich zullen aanmelden.

Yt Brouwer

Vervolg op bladzijde 27

Kriskras door Zuid-Holland

Een provincie bekijken door de bril van haar begraafplaatsen is een ongebruikelijke, maar boeiende opdracht. Een verslag van de tocht langs bijna alle dodenakkers in Zuid-Holland is opgetekend in twaalf deeltjes van de funeraire reeks. Kortgeleden zijn de beide laatste delen Regio Den Haag en Rijnstreek verschenen. Een impressie in vogelvucht.

Gedenkplek IJsselhof Gouda

‘Ontdaan van aardsche zorgen rust hier het menselijk stof tot aan de jongste morgen’, staat op een bord boven het toegangshek van de algemene begraafplaats in Abbenbroek. De gebruiken rond de dood in Voorne-Putten zijn stevig geworteld in de eeuwenlange christelijke traditie. Maar tradities brokkelen af en de ontkerkelijking groeit, het aantal graftekens met een verwijzing naar het christelijk geloof neemt af. Zeker is dat in de 21ste eeuw ook in deze regio allochtonen nieuwe componenten aan de funeraire cultuur gaan toevoegen. Zullen er over honderd jaar nog wel uitingen van de protestantse en katholieke religie op begraafplaatsen te vinden zijn?

Waar dan heen? Tot u alleen!

De vele verwijzingen naar het geloof op begraafplaatsen in Voorne-Putten bepaalden het hoofdthema van dat boekje: religie. In elke regio worden andere accenten gelegd. Zo kreeg de regio Leiden het thema ‘hoogleraren’ vanwege de vele graven van hoogleraren in deze contreien. In de Rijnstreek tref je zowel op de begraafplaatsen als in de archieven erg veel voorbeelden aan van ruimingen, verwaarlozing en vernietiging van funeraire objecten. Hier staat dus de kwetsbaarheid van de funeraire cultuur centraal. De beperkte ruimte dwong tot een strenge selectie. Het thema was één leidraad, een andere was de uniciteit of bijzondere waarde van de begraafplaats of van één of meer objecten daarop. Tevens speelde een rol de in archieven of literatuur gevonden informatie. In de Bollenstreek leverde archiefonderzoek in Katwijk interes-

sante informatie op over de rouw van nabestaanden als vissers niet terugkeerden van zee, over de regels bij het begraven van drenkelingen, en over de begrafenis van de letterkundige J. Kneppelhout, beter bekend onder zijn pseudoniem Klikspaan.

De zerk van Kneppelhout is niet opvallend. Nog veel minder opvallend zijn de simpele nummerpaaltjes die als grafaanduiding fungeren op onder meer het kerkhof van Tienhoven in de Alblasserwaard. Ze vormen een enorm contrast met het praalgraf voor Reinoud III van Brederode en zijn vrouw in de Grote Kerk van Vianen in het naburige Vijfheerenlanden. Door niet alleen grootse monumenten te bewaren, maar ook eenvoudige paaltjes, krijgen latere generaties een evenwichtiger beeld van de funeraire cultuur van hun voorouders.

Het ei van Petri

Twee vragen drongen zich in de regio Drechtsteden op. Allereerst: Wat te doen met gesloten begraafplaatsen? Ze zien er vaak verloederd uit. Het kerkhof bij de Oude Kerk in Zwijndrecht is daar een treurig voorbeeld van. Dan de tweede vraag: Welke hedendaagse graftekens passen op historische velden en welke niet? De praktijk op de Essenhof in Dordrecht geeft een wisselend resultaat te zien. Vooral kunstzinnige monumenten zoals het ei van Petri en de zerk van Quist blijken zich goed in het geheel te voegen. De moderne standaardstenen vallen uit de toon. Goede regelgeving is hier van essentieel belang. Hetzelfde geldt op een ander niveau voor de grafbedekking in het algemeen. In de regio Rotterdam kwam

een dilemma naar voren waar veel begraafplaatsbeheerders mee te maken hebben: grafbedekkingen aan strenge regels binden of vrij laten? Geef je mensen de keus tussen vier eenvoudige uniforme types, zoals aanvankelijk het geval was op Scholleveaar in Capelle aan den IJssel, dan krijg je een saai geheel. Laat je mensen volledig vrij, zoals bij de urnentuin op de Beukenhof in Schiedam, dan ontstaat een chaotisch beeld. Een goede regelgeving houdt rekening met de wensen van nabestaanden maar garandeert tevens een harmonieus totaalbeeld. Dat is te zien op de uit 1978 daterende begraafplaats Waalhoven in Krimpen aan den IJssel.

Gedenkplekken

Een vrij recente ontwikkeling is de inrichting van gedenkplekken, zowel voor overledenen van wie de graven geruimd zijn als voor hen van wie de as verstrooid is. In Midden-Holland zijn er relatief veel opgericht. Sommige gedenkplekken zijn meer, andere minder geslaagd. Een geslaagde plek is die op de IJsselhof in Gouda, tot stand gekomen via summere ingrepen in de natuurlijke omgeving. Andersoortige gedenkplekken, namelijk herinneringen aan de watersnoodramp van 1953, overheersen in de Hoekse Waard en op Goeree-Overflakkee. In de archieven zijn hartverscheurende verhalen te vinden van nabestaanden. Soms is de begraafplaats zelf een monument geworden, zoals in 's-Gravendeel en Oude-Tonge.

Beeldhouwkunst op het graf

Veel graftekens lijken als twee druppels water op elkaar. Dat is niet het geval als een beeldhouwer het monument heeft gemaakt of er iets aan heeft toegevoegd. Bij beeldhouwkunst gaat het niet alleen om groot-schalige objecten zoals het grafmonument voor Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk te Delft, maar ook om kleiner werk zoals portretreliëfs of beeldhouwwerk op graftekens in Delft & Westland. Veel van dergelijke grafmonumenten werden bij wijze van eerbetoon aan de overledene geschonken door overheid, stad, kerk, vereniging of vriendenkring. Die traditie is verdwenen. Maar de laatste decennia verschijnen er af en toe weer beeldhouwwerken op begraafplaatsen - zowel in de vorm van autonome beelden als van grafmonumenten. Voorbeelden zijn te vinden in 's-Gravenzande, Delft en Naaldwijk.

Verzuiling en loftuiting

Dat veel Nederlanders op een begraafplaats van hun eigen 'zuil' begraven willen worden, blijkt vooral in de Zuid-Hollandse Bollenstreek. Je vindt er rooms-katholieke, hervormde, gereformeerde en joodse begraafplaatsen, terwijl op andere dodenakkers gedeeltes zijn ingericht voor groepen als jansenisten of instanties als het Groot-Seminarie - beide in Warmond. Op den duur zal de ontzuiling wel op de begraafplaatsen in de Bollenstreek doordringen. Maar anderzijds is het heel goed mogelijk dat de tendens om op gemeentelijke begraafplaatsen voor bepaalde groepen aparte vakken in te richten terrein zal winnen. Een aparte begraafplaats voor hoogleraren van de Universiteit Leiden is er niet. Hun graven liggen over de hele regio verspreid. Tot pakweg 1829 waren hun grafmonumenten vaak voorzien van loftuitingen. Zoals in de Pieterskerk te Leiden de lofzang op Heurnius die 'een man van grote wijsheid en van opperste schoonheid en befaamdheid in zijn onderricht en publicaties' wordt genoemd. Na 1829 verminderde het aantal loftuitingen op grafstenen geleidelijk om uiteindelijk vrijwel geheel te verdwijnen. Eerst beperkte men zich tot de vermelding 'hoogleraar' al dan niet met toevoeging van de faculteit, later bleef zelfs

Nummerpaaltjes kerkhof Reeuwijk-Dorp

dat achterwege en waren de verrichtingen van de wetenschappers in de dood onzichtbaar geworden. Mede daardoor zijn veel van hun graftekens verdwenen.

Ruimen of instandhouden

Voor frappante staaltjes van ruiming en vernietiging van funeraire objecten moet je een ronde maken langs de begraafplaatsen in de Rijnstreek en een paar middagen in het Streekarchief Rijnlands Midden doorbrengen. De genealoog J. Belonje draagt in zijn boek *Steenen Charters* uit 1942 ook al een voorbeeld aan: 'De Secretaris van den bond Heemschut deed indertijd te Woubrugge de interessante ontdekking, dat de zittingsplaat van een monumentale bank bestond uit een oude grafzerk.'

Op een enkele uitzondering na zijn alle 19de eeuwse begraafplaatsen in deze regio verdwenen. Tot ver in de 20ste eeuw was er, behalve voor grafmonumenten in kerken, nauwelijks een beleid voor de instandhouding van waardevolle graftekens of begraafplaatsen. Een landelijk beleid is er nog niet, hoewel een toenemend aantal beheerders oog krijgt voor dit specifieke erfgoed.

Een bed van rust

Begraafplaatsen met een bijzonder ontwerp zijn meestal wel beschermd. Zoals het door L. Springer in gemengde stijl aangelegde Oud-Rijswijk. Maar de uitbreiding van 1950 is strak opgezet en vormt een groot contrast met het historische deel. De vergroting van het kerkhof bij de Dorpskerk in Wassenaar daarentegen is mooi in stijl uitgevoerd. In de regio Den Haag zijn alle stijlen wel zo'n beetje vertegenwoordigd. Dat soberheid mooi kan zijn, bewijst de joodse begraafplaats in Wassenaar, waar het steen overheerst in de vorm van hoge stèles die in een vrij strak gelid staan. Maar ook hier ontregelen de hedendaagse hoogglanzende standaardmodellen het totaalbeeld.

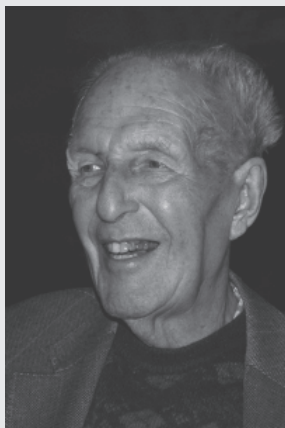
Voor veel recent ingerichte begraafplaatsen en grafvelden geldt dat ze de tijdgeest weerspiegelen, waarin efficiency en economie hun strakke en fantasieloze lijnen trekken. De dood is weliswaar het bed van rust, zoals in de grafkapel van de familie Van Hogendorp in de Grote Kerk te Den Haag te lezen valt, maar dat bed mag best een lust voor het oog van de levenden zijn. Troost gedijt beter op schoonheid.

Rita Hulsmans

I N M E M O R I A M

Prof. Dr. J.C.M. Hattinga Verschure

Anno 2006 speelt de Terebinth een belangrijke rol bij de bescherming van funeraire cultuur. Dat geldt binnen de uitvaartbranche en het netwerk van erfgoedorganisaties. Dit jaar is het twintig jaar geleden, dat de Terebinth werd opgericht. Op 17 maart jl. overleed te Nijmegen haar initiatiefnemer en eerste voorzitter Joop Hattinga Verschure. Ten tijde van de oprichting van de Terebinth had Hattinga Verschure al een arbeidzaam leven achter de rug. Als medicus was hij onder meer directeur van ziekenhuizen en hoogleraar geneeskunde geweest. In 1971 had hij naam gemaakt door het begrip mantelzorg te munten. Het betreft de langdurig en onbetaalde zorg, die familieleden, vrienden en bekenden aan chronisch zieken, gehandicapten en andere hulpbehoevenden geven. Het kernwoord 'zorg' keerde terug in de ondertitel van de Terebinth, die in 1986 het levenslicht zag: Stichting tot herstel van zorg rond dood en rustplaats. Naast de zieke en de stervende moesten volgens Hattinga Verschure de dode en de nabestaande weer met zorg worden omringd. Al te lang waren rituelen en vormgeving rond de laatste eer vervlakt en hadden van de dood een taboe gemaakt.

Zo was Hattinga Verschure oprecht verbaasd over het gemak, waarmee aanwezigen na afloop van een uitvaart over nabestaanden konden opmerken: 'Hij of zij heeft zich goed gehouden'. Een afscheidsplechtigheid was volgens hem juist bij uitstek een ritueel moment om je verdriet te tonen. De rigide regelgeving, die gelijkvormige gedenktekens voorschreef, irriteerde hem zelfs. 'De dood in uniform' verstoorde het rouwproces en maakte het aanzien van begraafplaatsen kapot.

Gedreven door deze zorgen richtte Hattinga Verschure met enkele geestverwanten de Terebinth op. Hij werd voorzitter van de stichting, redacteur van de Nieuwsbrief en leider van de werkgroepen 'Rituelen' en 'Reglementen'. Getooid met zijn kenmerkende vlinderdas liet hij op welsprekende wijze de samenleving oog krijgen voor het belang van het individuele accent bij het laatste afscheid en de vormgeving van urn en grafbedekking. Dankzij Hattinga Verschure werd de Terebinth niet alleen een organisatie, die waakte over versteende rustplaatsen, maar die ook vernieuwing nastreeft.

Zijn zin voor verandering gold ook de organisatiestructuur van de Terebinth. Aangezien de stichting op een klein aantal mensen dreef, richtte Hattinga Verschure in 1991 de vereniging met dezelfde naam op en werd ook hiervan voorzitter. De donateurs werden leden, die het bestuur controleerden en meehielpen de doelstelling van de Terebinth te verwezenlijken. Nadat de vereniging in werking was getreden, trad hij in hetzelfde jaar af als voorzitter. Uit erkentelijkheid voor zijn vele werk benoemde de Terebinth Hattinga Verschure tot erelid.

Na zijn overlijden op 92-jarige leeftijd was er op 23 maart een herdenkingsbijeenkomst in crematorium Jonkerbos te Nijmegen. De Terebinth eerde Hattinga Verschure met een bloemstuk. Vanuit de vereniging was onder meer een afvaardiging van het bestuur aanwezig. Daarnaast gaven Huub Kortekaas en Frans Rensen als medeoprichters van de stichting acte de présence. Laatstgenoemde voerde namens de Terebinth het woord. Tijdens de plechtigheid werd verder een persoonlijke, door het christendom geïnspireerde geloofsbelijdenis van Hattinga Verschure voorgelezen. Familieleden spraken geëmotioneerd over hun geliefde echtgenoot, vader en opa. Na de crematie is de urn bijgezet op de particuliere begraafplaats van de familie te Heesch. Zo is Hattinga's oogmerk met de Terebinth ook zichtbaar geworden in zijn laatste afscheid.

Namens Vereniging de Terebinth,
Wim Cappers

(advertentie)

Geef cultuur de kans

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3600 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. **Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans.**

www.cultuurfonds.nl

Prins Bernhard **Cultuurfonds**

Begin bouw van het Nederlands Uitvaartmuseum

Lange tijd leek het Nederlands Uitvaartmuseum (NUM) op een mare, die maar geen werkelijkheid wordt. Nadat funerair historicus Henk Kok het idee had gelanceerd, is in 1990 de Stichting Nederlands Uitvaartmuseum opgericht. Sindsdien is vaak over het plan gesproken. Er zijn veel spullen verzameld. En tal van mogelijke locaties passeerden de revue. Verder dan de medewerking aan enkele tentoonstellingen leek de verwezenlijking van het NUM echter niet te reiken.

Maar schijn bedriegt. Sinds De Nieuwe Ooster te Amsterdam de oude directeurswoning beschikbaar stelde, lijkt het er dan toch van te komen. Het kleine gebouw wordt zelfs uitgebreid met een groot, deels ondergronds complex, waar de funeralia goed tot hun recht komen.

Op 17 maart werd het startsein voor de nieuwbouw gegeven. Nadat F. Starik een gedicht had voorgedragen, werd een urn met daarin bespiegelingen van nauw betrokkenen over de uitvaartpraktijk over honderd jaar begraven. Deze toekomstverwachtingen mogen pas in 2106 worden gelezen. Dat moment is nog ver weg. Moge het museum, nadat het volgens jaar zijn deuren heeft geopend, vanuit het verleden de hedendaagse funeraire cultuur voeden.

Wim Cappers

Nieuws uit Gorinchem

Deze januari is in de Grote kerk van Gorinchem het imposante grafmonument van Wilhelmina van Arkel, dat in 1828 door een onbekende beeldhouwer is vervaardigd weer op zijn originele plek geplaatst.

Het monument heeft een bewogen geschiedenis. In de 19de eeuw bij de afbraak van de oude kerk verdween het al beschadigde monument onder de grond.

Bij de aanleg van de centrale verwarming stootte men in 1925 op het monument. Het beeld werd gereconstrueerd en in zijn geheel naar het toenmalige Gorinchemse museum overgebracht. Van 1982 tot 1984 is het beeld grondig gerestaureerd.

Wilhelmina van Arkel trouwde in 1617 met de drossaard van Gorinchem. In 1628 overleed zij na de geboorte van haar vierde kind. Haar vermogende man liet toen dit monument vervaardigen van Carrara marmer, voorstellende Wilhelmina op haar doodsbed.

Gorinchem met zijn Algemene Begraafplaats met de graven van diverse adellijke personen, het graf van de broer van Anton Mussert in de meidagen van 1940 vermoord, het graf van de Ridder van Rappard, de Grote kerk met het graf van Wilhelmina van Arkel, het graf van Goeie Mie op de rooms-katholieke begraafplaats en de nieuwe begraafplaats van Bakker en Bleeker zijn zeker een Terebinth excursie waard.

Wim Vlaanderen

Hiernaast (rechts): grafmonument Wilhelmina van Arkel

Opening van het NUM

Monument naamloos gebleven kinderen

Op de Algemene Begraafplaats bij de Nederlandshervormde kerk in Heemskerk is in maart een monument onthuld ter nagedachtenis aan naamloos overleden kinderen.

Ondergetekende droeg zorg voor de aanleg en de financiering van het gedenkteken. Op de steen staan de woorden: 'Onbekend ... .. toch niet vergeten. Voor de naamloze kinderen'.

De zinnen zijn met opzet niet afgemaakt. Op de stippellijnen kan ieder zijn eigen invulling geven.

Berend Wietsma

Lokalen voor tijdelijke bewaring

De titel van dit boekje is ontleend aan artikel 12 van de Wet tot voorzieningen tegen besmettelijke ziekten uit 1872. Daarin staat dat elke begraafplaats uiterlijk binnen een jaar na het in werking treden van deze wet een lokaal moest inrichten voor tijdelijke bewaring van overledenen aan een besmettelijke ziekte. De huisjes werden al spoedig kortweg aangeduid als lijkenhuisjes, dodenhuisjes of baarhuisjes. Er zijn er veel verdwenen, maar op elk kerkhof en elke begraafplaats in Nederland moet een dergelijk huisje hebben gestaan. Soms was het een simpel houten schuurtje tegen de kerk aan. Het allereenvoudigst en goedkoopst was het om in de oksel van de toren en de westgevel van de kerk zo'n huisje te bouwen, dan had je maar twee muren en een dak nodig. Zoals in Marum.

De meeste gebouwtjes uit de eerste periode waren rechthoekig, voorzien van een topgevel en een zadeldak met dakpannen. Zoals in Zuurdijk. Sinds de jaren vijftig van de 20ste

eeuw raakten de lijkenhuisjes buiten gebruik, sommige kregen een tweede leven als berging. Niet zelden raakte zo'n huisje in verval, bijvoorbeeld in Wierhuizen. Maar in 2005 heeft de Stichting Oude Groninger Kerken, de huidige eigenaar, restauratie mogelijk gemaakt.

Namen van architecten of ontwerpers worden pas na 1880 af en toe genoemd. In Appingedam ontwierp gemeentepropzichter H. Stevens in 1884 een lijkenhuisje met verzorgde detaillering. Nog fraaier zijn de huisjes in Woltersum (1924) met versieringen in het metselwerk en een metalen windvaan op het dak, en in Garsthuizen (1925) in Amsterdamse School stijl. Een royaal lijkenhuisje waarin ook de lijkkoets gestald kon worden, verrees in Noorddijk (1920). Op de gevelsteen boven de deuren is onder andere te lezen: 'Hier ligt de akker van de dood/ Die 't al omvat in zijnen schoot/ Wat eens ons hart zo treft.'

Rita Hulsmann

Peter de Vries, *Een lokaal voor tijdelijke bewaring. Lijkenhuisjes op Groninger kerkhoven.* (Groningen, 2005, ISBN-10 90 73453 22 4, 32 blz., € 6,00)

Ik wil liggen

De Antwerpse parkbegravingplaats Schoonselhof is op 1 september 1921 officieel in gebruik genomen. Maar er liggen ook honderden 19de eeuwse graven, afkomstig van de verdwenen Kielbegravingplaats en uit Oosterweel, Wilmarsdonk, Oorderen, Lillo, Zandvliet en Berendrecht, polderdorpen die van de kaart zijn geveegd door de havenuitbreiding van Antwerpen. Graven van prominenten werden op stadskosten overgebracht naar twee erelanen op perk T. Onder hen was de legendarische 'moeder Eyer' uit Lillo, die in 1924 op 105-jarige leeftijd overleed.

Het boek telt veertien hoofdstukken die de begraafplaats vanuit verschillende invalshoeken belichten. In het eerste hoofdstuk verhaalt schrijfster Kristien Hemmerechts over haar kennismaking met Schoonselhof. Dat was in 1997, na het overlijden van haar

man, de dichter Herman de Coninck. Hij wilde begraven worden: 'Dochter wil liever gecremeerd./ Ik niet: ik wil liggen', dichtte hij. En zo kwam hij te liggen, in perk R, ererij 6, in de nabijheid van illustere collega's als Gerard Walschap en Willem Elsschot.

De meeste hoofdstukken zijn geschreven door kunsthistorica Anne-Mie Havermans. Hoe zien de graftekens van beeldhouwers, schilders, schrijvers, zangers en andere creatieve geesten eruit?, vroeg ze zich af. Meestal nogal eenvoudig, zo blijkt uit de voorbeelden. Op het graf van meester-steenhouwer Clément Jonckheer staat een minieme steen met summier inscriptie. De door het bedrijf vervaardigde graftekens, die eveneens in Nederland te vinden zijn, zien er heel wat mooier uit. Ook op de graven van beeldhouwers is bijna nooit een opvallend grafteken geplaatst,

Jan Robert (red.), *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse necropool.* Inclusief DVD-documentaire door Peter Germis (Antwerpen, 2005, ISBN 90 880 70533 0, 399 blz., € 40,50)

laat staan een eigen ontwerp. Dat is wel het geval bij architect Joannes Baptista de Coster. Hij ontwierp een zeven meter hoge gedenksteen voor het graf van zijn in 1915 overleden dochter Joanna. Hijzelf is hier twee jaar later begraven.

Verderop behandelt Havermans aan de hand van inscripties of tekenen op de grafmonumenten het arbeidsverleden en verenigingsleven. Een enkele keer gaat het om verenigingen die voor buitenstaanders ondoordringbaar zijn, zoals: 'Aan onze betreunde opzichter Jozef D'Een, vanwege het Jubelfonds der vlottende graanzuigers'. Maar de tekst op de voet van de obelisk van Jacques Kets laat niets te raden over: hij was stichter en eerste directeur van de Antwerpse Zoo. Het bronzen embleem van de Club Telegraphic Antwerpen is op de stèle van zijn stichter Theo Bailleul aangebracht en het embleem van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen prijkt op het bescheiden grafteken van Fientje Schenkels-Vervoort, voorzitter van deze club in het Schipperskwartier. Veel groter is het grafmonument voor de naaister Maria 's Heeren, die in 1902 omkwam tijdens een optocht op het feest van de Hemelvaart van Onze-Lieve-Vrouw. Maria troonde op een zes meter hoog ijskasteel als bruid van koning Winter. De wagen, die verlicht was met kaarsen, elektrisch licht en benzinelampen, vatte vlak voor het eindpunt vlam. Maria, die op haar troon zat vastgesnoerd, viel in de gloeiende resten van het ijskasteel

en overleed later in het ziekenhuis. De eigenaar van de praalwagen, Maatschappij Leopold, zorgde voor haar grafmonument dat in 1949 van de Kielbegraafplaats naar Schoonselhof werd overgebracht.

Andere thema's die aan de orde komen zijn oorlogsgraven en levensbeschouwing. Katholieken, joden, Duitstalige protestanten, Armeense christenen, moslims, vrijmetselaars en vrijdenkers hebben hun sporen nagelaten in de stad en op de begraafplaats.

Huldemonumenten noemt Havermans de monumenten voor mannen en vrouwen die deel uitmaken, of zouden moeten uitmaken, van het collectieve geheugen van de stad Antwerpen en meestal ook van heel Vlaanderen. Tot hen behoren scheepsbouwer Carolus Albertus Donche, koekfabrikant Edward de Beukelaer, en schrijver Willem Elsschot. De taalstrijd komt eveneens boven op Schoonselhof. 'Gij zult uw vaderland beminnen en zijne taal en zijnen roem', is te lezen op het graf van Hendrik Conscience, auteur van *De Leeuw van Vlaenderen*. Minder bekend, althans in Nederland, zijn de Vlaams-nationalisten en andere strijders voor de Vlaamse zaak die aan bod komen. Zoals Peter Benoit, een componist die zijn volk leerde zingen onder het motto: 'Blijf steeds aan Vlaamsche Taal en Kunst getrouw.'

In het hoofdstuk 'Triptieken' valt niets te lezen, maar des te meer te

zien. Carl De Keyzer vulde ruim veertig pagina's met zijn kleurige drieluiken over Schoonselhof, gevolgd door een historisch overzicht van de opeenvolgende begraafplaatsen van Antwerpen. Twee vrij korte bijdragen, Marc Jacobs' filosofisch getinte 'Schoonselhof anders', en 'Schoonselhof - publieke ruimte' van Wim Cuyvers, tonen aan dat een dodenakker meer dimensies heeft dan je denkt. Cuyvers doet verslag van een werkweek op Schoonselhof met twintig studenten van de Design Academy Eindhoven. Uitgangspunt was het idee dat een begraafplaats zich laat 'lezen' als een tekst. Na bijna vierhonderd bladzijden wacht de lezer nog een laatste verrassing: een dvd over 'het leven zoals het is'. Op Schoonselhof natuurlijk.

Rita Hulsmans

Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De Terebinth is in 2001 begonnen aan een reeks boekjes over de funeraire cultuur van Nederland. De hoofdreeks zal Amsterdam, alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie omvatten. Behalve het inleidende deel *Doodse dingen* zijn tot nu toe verschenen de delen: Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard & Vijfheerenlanden, Amsterdam, Arnhem, Utrecht (stad), Regio Eindhoven, Utrechtse Heuvelrug en Leeuwarden. In 2002 is een deelreeks ontstaan die alle regio's van Zuid-Holland omvat. Verschenen zijn: Drechtsteden, Midden-Holland, Regio Rotterdam, Hoekse Waard & Goeree-Overflakkee, Delft & Westland, Voorne-Putten, Bollenstreek en Regio Leiden. De winkelprijs is € 9,98 per deel, *Doodse dingen* kost € 11,98.

Leden kunnen een of meer delen met korting bestellen voor respectievelijk € 7,96 en € 9,98 (incl. verzendkosten). Wie zich inschrijft voor twaalf of meer delen krijgt *Doodse dingen* gratis.

U kunt bestellen door een briefje, fax of e-mail te sturen naar onderstaand adres, met opgave van het aantal exemplaren van de gewenste deel/de gewenste delen, alsmede van uw naam, adres, postcode, woonplaats en uw lidnummer. Bestellingen kunt u verzenden naar: Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, faxen: 010 - 421 2762 of mailen: terebinth@box.nl Meer informatie over de reeks vindt u op de website: www.terebinth.nl

Funeraire cultuur in Groot-Brittannië

TEREBINTH JUNI 2006

Britten zijn traditioneel, behoudend en cultiveren hun grasperken. Deze eigenschappen zijn terug te vinden op de begraafplaatsen. Wie Engeland bezoekt raakt gefascineerd van de landelijke kerkhofjes, die je in bijna elk dorp vindt rond een oud kerkje. Het zijn grasvelden, geen dodenakkers, maar dodenweitjes. Op de churchyards staan headstones en voor de rijken table tombs en chest tombs. De stenen zijn verweerd, want in het behoudende Groot-Brittannië wordt niets afgebroken of verwijderd. De voorliefde van de Britten voor gras, dat wil zeggen het weilandkarakter van de churchyard op het platteland is tot op de dag van vandaag gebleven. Go to grass is zelfs spreekwoordelijk geworden voor 'doodgaan'.

Ook in Londen en andere steden bleef men eeuwenlang traditioneel begraven op de kerkhoven. Tijdens de Industriële Revolutie groeide de bevolking razendsnel en dat leidde ook tot 'overbevolking' van en hygiënische wantoestanden op de kerkhoven in de stad. Waar op het continent van Europa adequaat gereageerd werd door het stichten van begraafplaatsen buiten de stad, kwam de funeraire revolutie in Groot-Brittannië en Londen slechts langzaam op gang. In 1804 opende Père Lachaise in Parijs en werd het archetypen van de nieuwe begraafplaats.

Pas vanaf 1833 stichtten particuliere ondernemingen aan de rand van Londen een ring van zeven private cemeteries, die bekend werden als de Magnificent Seven, zo genoemd vanwege hun pracht en praal. Ze beantwoordden aan de romantische idealen, die teruggrepen op de natuur en op oude beschavingen, vooral die van Egypte. Het waren

echter begraafplaatsen voor de rijken, die er monumenten voor zich lieten neerzetten volgens het principe groots, grootser, grotesk. Voor de gewone bevolking ging het begraven in de stad gewoon door. Pas door de Burial Act van 1852 kwam daar een definitief einde aan en werden er van gemeentewege goedkopere begraafplaatsen gesticht. Daarna nam het succes van de particuliere begraafplaatsen snel af. Ook door het legaliseren van crematie nam het begraven af. Al in 1884 werd in Groot-Brittannië crematie legaal; momenteel kiest 72% van de Britten voor crematie.

Hoe staat het met het behoud van de funeraire cultuur in Engeland, en met name Londen?

Na de sluiting in 1852 van de stedelijke kerkhoven, verslonden ze in eerste instantie of werden ze verkocht voor bouwgrond. Maar de Disused Burial Grounds Act van 1884 verbood het bouwen op de gesloten begraafplaatsen. De daaruit voortgekomen Metropolitan Public Gardens Association had en heeft als doel de omvorming van alle ongebruikte begraafgrond in resting places, gardens and playgrounds. De grafstenen werden verplaatst naar de rand, oude paden werden geasfalteerd of betegeld en voorzien van zitbankjes. Er zijn nu nog 73 begraafplaatstuinen in de City en Central London. Ga bijvoorbeeld in Covent Garden naar de St. Paul's Church. Je kunt er rustig zitten, je lunchpakketje opeten of nadenken over de begraafplaatsgeschiedenis van Londen.

In vele kerken wordt door speciale clubs brassrubbing beoefend, het afwrijven van koperen grafplaten en

gegraveerde zerken uit de 15^e en 16^e eeuw. De graftekens worden zo gereproduceerd en zijn een bron van studie; tevens houdt men zich bezig met het conserveren van deze brasses.

Na de sluiting van de commerciële begraafplaatsen in Londen, nam de natuur de rol van beheerder over. Het resultaat was verwaarlozing, verwerking en verwildering. De begraafplaatsen zouden hebben kunnen dienen als decor voor het sprookje van Doornroosje, die wachtte om wakker gekust te worden. Vaker dienden ze echter als decor voor horrorfilms of als speelterrein voor vandalen, duivelsaanbidders, spokenjagers en grafschenners. Voor elk van de Magnificent Seven werd een groep Friends opgericht, verenigingen die proberen het verleden te redden, het verval te stoppen, de resten te restaureren en te conserveren. Een overkoepelende organisatie, The National Federation of Cemetery Friends, coördineert een aantal zaken.

Op het platteland blijft men behoudend, zodat wij van de dodenweitjes kunnen blijven genieten.

Rindert Brouwer

Excursie Salland.

Op zaterdag 10 juni aanstaande vindt in Salland, het westelijke deel van Overijssel, aan de rivier de IJssel en met name in de gemeente Olst – Wijhe een excursie plaats. We starten met de ontvangst in de Nicolaaskerk te Wijhe. De Nicolaaskerk stamt uit de 12^e eeuw. De geschiedenis van de kerk gaat terug naar 900 toen op een zandduin aan de IJssel een eenvoudig tufstenen zaalkerkje werd gebouwd.

In de kerk bevinden zich een drietal grafmonumenten uit begin 1700 die in 2004 zijn gerestaureerd.

Vervolgens brengen we een bezoek aan de oude begraafplaats in het dorp Olst. Deze begraafplaats is in 1832 in gebruik genomen en niet gesloten.

Na de lunch gaan we naar abdij Sion bij Wesepe. (ligt op de grens van de gemeente Deventer en de gemeente Olst/Wijhe). Op weg naar de abdij, als de tijd het toelaat, brengen we nog een bezoek aan de familiebegraafplaats van Van Coeverden.

In de abdij bezichtigen we de kerk en de kloosterbegraafplaats.

Datum: zaterdag 10 juni 2006.

Plaats: Nicolaaskerk, Kerkstraat 15, Wijhe. Ligt op loopafstand van het N.S. Station. Vanaf het station linksaf Prins Hendrikstraat en U loopt rechtstreeks naar de kerk in het centrum van het dorp. Met de auto is Wijhe vanaf Deventer en Zwolle bereikbaar via de provinciale weg nr. 337. Op het marktplein bij de kerk is voldoende plaats voor het parkeren van de auto's.

Programma:

- 10.30 uur: Ontvangst in de Nicolaaskerk met koffie of thee.
- 11.00 uur: Inleiding en rondleiding door de kerk door Teun Oosterbroek.
- 11.45 uur: Rondleiding over de oude gemeentelijke begraafplaats (dorp) te Olst door Teun Oosterbroek.
- 12.30 uur: Lunch waar u uw eigen meegenomen broodje kunt nuttigen. Voor drinken wordt gezorgd.
- 13.30 uur: Bezoek aan de familiebegraafplaats van Van Coeverden.
- 14.00 uur: Bezoek aan abdij Sion en de begraafplaats.
- 15.00 uur: Einde excursie.

Aanmelden: Voor 3 juni 2006 bij Anne Marie van der Wal, tel. 038- 4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl Bij opgave alstublieft vermelden of u met openbaar vervoer of per auto komt.

Kosten: € 6,50. Gelieve dit bedrag na aanmelding over te maken op giro 335536 ten name van Vereniging De Terebinth te Rhenen, onder vermelding van excursie Salland.

Aantal deelnemers: circa 30 personen.

Organisatie: Teun en Else Oosterbroek. Tel.: 0570-522060

Wilt u bij verhindering Anne Marie hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen.

Agenda

10 juni 2006

Excursie Salland.
Zie pagina 31

11 juni 2006

Herdenkingsconcert met Laurens van Rooyen en Maastreechter Staar.
Op zondag 11 juni wordt om 14.00 uur in gedenkpark Westerveld, Driehuis, Duin en Kruidbergerweg, het traditionele Concerto in Memoriam gehouden.
Het concert is vrij toegankelijk om zoveel mogelijk mensen een mogelijkheid te bieden hun dierbaren te gedenken.

6 tot en met 11 augustus 2006

Funeraire reis door Zuid-Engeland en Londen.
Bezocht worden Hythe, Londen en Canterbury.
Informatie: Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit,
telefoon 040 – 212 17 91,
e-mail terre.aarde@planet.nl,
www.atelier-terreaarde.nl
Inschrijving: Eskoo Reizen,
telefoon 0416 – 28 15 14,
e-mail info@eskooreizen.nl

Foto kindermonument rooms Katholieke begraafplaats Raalte

Colofon

Terebinth

jaargang XX nummer 2
juni 2006
ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor funeraire cultuur,
uitgave van Vereniging de Terebinth, verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost personen € 19,50, elke huisgenoot € 8,- en organisaties € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Contributie over te maken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Na 1 juli is nog slechts de helft van het bedrag verschuldigd. Na 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het bureau. Losse nummers kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau

Henk van Laar, Molenweg 2,
3911 SH Rhenen
Tel: 0317 61 60 72,
E-mail: hendrik.van.laar@hetnet.nl
Website: www.terebinth.nl

Kopij

Kopij wordt in Word via e-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via e-mail of op papier aangeleverd. De komende inleverdata zijn 24 juli en 23 oktober 2006. Verschijningsdata: 1 september en 1 december 2006.

Redactieadres

Ineke Verbeek, Oosteinde 23,
2271 MD Voorburg,
E-mail: ineke.e.verbeek@hetnet.nl

Advertenties en inlegvellen

Ineke Verbeek: 070 – 386 12 56

Redactie

Wim Cappers (hoofdredactie), Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Bert Pierik (fotoredactie) en Ineke Verbeek (eindredactie). Overnemen van artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie. Illustraties: Bert Pierik, voorpagina en achterpagina; Leon Bok p 20,21; José Hageman p 27; Wim Cappers, p 26, Rita Hulsman, p 24,25; Rindert Brouwer p 30, 31.